

Henrik S. Nissen

16. oktober 1933 – 24. oktober 2005

Henrik Nissen var en skarp kildekritiker og en oplagt fortæller. Hans videnskabelige produktion hører ikke til de mest omfattende, men næsten alle hans arbejder er velskrevne og markante. Han var oprindelig en af Besættelsestidens ledende historikere, men han havde lyst og lejlighed til også at beskæftige sig med en række andre områder inden for samtidshistorien og historiens metode, og han blev ikke blot forsker og underviser, men også formidler, igangsætter og universitetspolitiker.

Henrik S. Nissen – han lagde vægt på forbogstavet S fra Sandø blandt Færøerne efter moderens familie – var født 16. oktober 1933 som søn af en højskoleforstander. Det er nærliggende at se hans senere udvikling i forbindelse med opvæksten i et grundtvigiansk miljø og med besættelsestiden i Slagelse og på højskolen som en ofte genkaldt barndomserindring. Han bar på træk af grundtvigiansk religiøsitet og frisind, interesse for det nordiske og tillid til smådriftsfordele, og han forenede det i en stor del af sit voksenliv med et politisk tilhørsforhold til SF – som han dog levede i et ret tvangsfrit forhold til, selv om han delte grundsynspunkter med partiet – og vist var medlem af den ambitiøse »Foreningen til Gert Petersens Forskønnelse«.

I hans studietid på Københavns Universitet fra 1952 kom Povl Bagge og Sven Henningsen til at spille hovedrollerne. På samme årgang var bl.a. Hans Kirchhoff, Henning Poulsen og Finn Løkkegaard. Henningsen, der selv havde været sekretær for Den Parlamentariske Kommission 1946-53, organiserede et seminar herom, formentlig den første egentlige universitetsundervisning i Besættelsestidens historie, men Henrik Nissen valgte i 1957 som sit specialeemne forhandlingerne ved dannelsen af ministeriet Deuntzer ved systemskiftet i 1901. Henningsens kontante form tiltalte Henrik Nissen, men han havde også sans for Bagges stedvis uigennemskuelige ironi.

Han blev kandidat 1959/1960 i historie og kristendomskundskab og

ansat på Rødovre Gymnasium. Men det blev hans held, at Udgiverselskab for Danmarks Nyere Historie, der var blevet oprettet med Bagge som formand i 1959, i begyndelsen af 1960'erne skulle have besat en række forskerstillinger til den omfattende udforskning af Besættelsens historie, der skulle blive en af de største historiske satsninger i 1960'erne. Og her stod Henningsens elever parat.

I DNH var Henrik Nissen sammen med Henning Poulsen ude som de første, allerede i 1963, med bogen *På dansk friheds grund. Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd 1940-45*. Den grundtvigianske titel skal næppe opfattes ironisk, for bogens konklusion er, at Hal Kochs og DU's bestræbelser på at opbygge en ideologisk modvægt til nazismen, anti-parlamentarismen og en ikke-demokratisk nationalisme var vellykkede. Hermed havde de to unge forfattere allerede som 30-årige markeret sig, for bortset fra Hæstrups disputats »Kontakt med England« fra 1954 og »Hemmelig alliance« fra 1959, havde der ikke været udgivet større, videnskabeligt funderede værker om denne periode. Nissen og Poulsen fortsatte sammen med Hans Kirchhoff DNH-samarbejdet ved at skrive et tidligt oversigtsværk *Besættelsens historie* for Danmark Radio 1964, lige som de sammen med en række andre var medarbejdere ved den første *Besættelsens Hvem Hvad Hvor* fra 1965.

Samtidig underviste han lejlighedsvis de historiestuderende på universitetet, hvor han blev kendt for sin evne til at mobilisere både sin egen og de studerendes kritiske sans. Hans kontante form stillede høje krav til de studerende, men de der overlevede, kunne siden erkende, at de virkelig havde lært noget.

Henrik Nissens større projekt resulterede i 1973 i disputatsen *1940. Studier i forhandlings- og samarbejdspolitikken*. Bogen var på 600 sider og ganske detaljeret i de mange enkeltanalyser, så forfatteren pointerede, at der var et punktum mellem »1940« og »studier«. Som optakt havde han i festskriftet til Hæstrup skrevet *En fiktion bliver til. Danmarks neutralitet efter 9. april* (1969). Og her som i disputatsen lagde Henrik Nissen bl.a. vægt på to af de karakteristika, som skulle blive hans varemærker: Det velovervejede – men også provokerende – valg af begreber og de grundige kildekritiske diskussioner.

Begge dele gav imidlertid også anledning til debat. Henrik Nissen brugte ordet forhandlingspolitik, ikke samarbejdspolitik, om det dansk-tyske forhold, mens han reserverede betegnelsen samarbejdspolitik til forholdet mellem de bærende danske partier. Det var unægtelig en drejning i forhold til modstandsbevægelsens og efterkrigstidens sprogbrug.

Om et kildekritisk problem udspandt sig i de følgende par års hæfter af *Historie* en længere debat mellem Viggo Sjøqvist og Troels Fink på

den ene side og metodelæreren Jakob Pasternak og politologen Hans Henrik Bruun på den anden om især Henrik Nissens vurdering af direktør i Udenrigsministeriet Otto Mohrs referater af samtalen med tyskerne om en dansk-tysk mønt- og toldunion 18. juli 1940 – efter at de store tyske sejre havde slået ikke blot verden men også den nye udenrigsminister Scavenius med så stor forbavselse og beundring, at det måtte være Danmarks opgave at finde sin plads i et aktivt samarbejde med Stortyskland. I en notits fra Mohr, dateret 19. juli 1940, men først afleveret til Udenrigsministeriet i 1965 efter Scavenius' død, hævdede Mohr, at Scavenius havde gennemtvunget urigtige ændringer i hans referat af mødet, der gjorde den danske position mere samarbejdsvillig. Det troede Sjøqvist ikke på, og Bruun truede ham næsten med injuriegang. Henrik Nissen konkluderede, som han havde gjort det i et appendix til disputatsen, at det mest sandsynlige var, at Mohrs referat var korrekt, for en forfalskningsteori var vanskeligere at forene med kilderne end en godtagelse af Mohr. Henrik Nissen havde demonstreret, hvor vigtig den kritiske bestemmelse af enkelte kilder kunne være for det større billede også i samtidshistorien, og der blev senere udarbejdet en interessant metodeopgave om spørgsmålet.

Som besættelsestidshistoriker har man placeret ham i konsensus-skolen, dvs. en tolkning, som var forholdsvis forstående over for de danske politikere og embedsmænd. Det betød, at han efter konflikt-skolens fremmarch, især med Hans Kirchhoffs disputats fra 1979, der fremhævede modsætningen mellem det officielle Danmark og modstandsbevægelsen, kom til at repræsentere et mere traditionelt synspunkt. Men i den historiografiske udvikling er der altid håb. Efter konflikt-skolen vendte mere forstående konsensus-betragtninger tilbage i 1990'erne.

Da han afsluttede og forsvarede disputatsen, var han for længst blevet ansat som lektor i metode ved Institut for Samtidshistorie og Statskundskab, men vel at mærke under det ekspanderende nye fag Samfundsfag, ikke historiefaget. Her virkede han i en årrække med at opbygge metodisk forståelse, det passede godt med hans faglige interesse for den afgørende kildekritik, og det gjorde ham også til deltager i 1970'ernes debat om teori og metode, som det kom til udtryk i hans medvirken i de nordiske metodekonferencer og to artikler i *Historisk Tidsskrift: Slutning fra virkelighed* fra 1975 og *Træk af den historisk-metodiske debat i Norden i 1960'erne og 70'erne* fra 1980. I dem begge diskuterede han på klargørende måde nogle centrale træk i kilde-, teori- og andre indarbejdede metodebegreber, som man dog som praktiker ikke burde tage alt for bogstaveligt.

Derimod bragte udviklingen i 1970'erne ham på afstand af kollegerne i Samfundsfag, som i disse år blev orienteret i stærkt teoretisk retning efter amerikansk model, og selv om han formentlig var en af deres bedste lærere, kom han nok også på afstand af de dominerende grupper af samfundsfagsstuderende, der blev erklærede marxister af forskellige aftapninger. Det førte til, at han i 1978 søgte om at blive overført til Institut for Samtidshistorie, som i 1971 var blevet adskilt fra Samfundsfag, men dog opretholdt bofællesskab indtil 1979. I en tid med stillingsstop var det ikke nogen simpel sag, og tidens marxistiske kredse i studenter- og lærermiljøet i Historie så ikke gerne en tilgang af noget så urevolutionært som en SF'er. Det lykkedes imidlertid, og forbløffende hurtigt blev Henrik Nissen en meget vellidt kollega, fagets repræsentant i fakultetsrådet og senere den første institutbestyrer for det sammenlagte Institut for Historie.

Hans afskedsgave til kollegerne i statskundskab – dog først offentliggjort i det amerikanske tidsskrift *Clio* i 1981 – var artiklen *Nissen's Law. An inquiry into my colleagues' repeated deprecations of my contribution to Political Science*. Kollegerne var »not amused«. For han brugte den gamle skoledrenge-vittighed om en vigtig politisk, militær og meteorologisk lovmæssighed i Europas historie som udgangspunkt: Hver gang en magt havde vundet en dominerende stilling i Vest- og Centraleuropa, vendte den sig mod Rusland; så blev næste vinter helt usædvanlig kold, og den tilsyneladende så stærke magt led nederlag. En omhyggelig gennemgang af det forhåndenværende empiriske materiale viste – ifølge Henrik Nissen – at der var basis for en generalisering, der kunne kaldes en teoretisk lovmæssighed. Og alligevel ville hans samfundsteoretiske kolleger ikke indlemme den i deres teoribygninger. Måske stillede de større krav til grundlaget for hans generaliseringer, end de stillede til deres egne.

Noget fik han dog med fra sin tid ved frokostbordet på instituttet i Rosenborggade, som kunne bruges metodisk. Her udvikledes den fantastiske historie, der forklarede kong Frederik IX's pludselige død i januar 1972 med et komplot mellem statsminister Krag og dronning Ingrid, som ifølge historien skulle være blevet overbevist om, at kongen ikke ville acceptere opgivelsen af nationens suverænitet ved medlemskabet af de europæiske fællesskaber – og derfor måtte ryddes af vejen inden. Og det skulle være sket på en hospitalsstue, som derfor senere, meget naturligt, blev kaldt »Finderup Lade«.

Henrik Nissen brugte denne fabel i en diskussion i *Weekendavisen* i 1980'erne med nogle yngre historikere, der tilsyneladende mente, at den ene historie kunne være lige så god som den anden. Gjaldt det også

historien om Frederik IX? For Henrik Nissen var det afgørende, at udsagn kunne dokumenteres eller dog sandsynliggøres efter et solidt kildekritisk arbejde. Ikke alt var lige rigtigt. Det var samme synspunkt, han fremhævede i sin afskedsforelæsning i 2003 på universitetet. Her greb han tilbage til Rankes »Wie es eigentlich gewesen«. Udsagnet skulle – på trods af de foregående årtiers teoretiske og metodiske tendenser til at søge nye veje – tages alvorligt. Hans faste spørgsmål til enhver påstand om historien var: Hvor ved vi det fra? Der skulle altid ligge kritisk vurderet kildemateriale til grund.

Som nævnt kom Henrik Nissen ind i universitetspolitisk og administrativt arbejde, til sidst som medlem af konsistorium. Det havde han let ved. Han havde et stort talent for at finde det slående argument i en debat, som kunne trække en forsamling med sig eller gøre en modpart tavs. Han virkede overbevisende, konsistent, og idérig, han havde sans for tal og tabeller, og – hvilket også er en vigtig egenskab – evnen til at skære igennem, og endda gøre det med den nødvendige hårdhed. En brugbar og energisk mand, der hurtigt kom ind i fakultetets budget- og forretningsudvalg, og alene eller sammen med andre igangsatte kurser på engelsk for udlændinge, startede et projekt, der skulle demonstrere mulighederne i humanistisk forsknings værdi for erhvervsvirksomheder, fik oprettet en praktikantforsøgsordning og støttet hjælp til specialskrivning, og for Undervisningsministeriet organiserede han kurser for danske lektorer i udlandet og repræsenterede ministeriet i et EF-udvalg.

Han blev også medlem af det humanistiske forskningsråd i 1990'erne, hvor nye bjerge af papir skulle gennemarbejdes, faglig stilling tages og kolleger overbevises, lige som han blev medlem af bestyrelsen for Den danske historiske Forening 1992-2004, og af bestyrelsen for Selskabet for Samtidshistorisk Forskning i en række år i 1990'erne. I 1994 blev han indvalgt i Det Kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie.

I sine 25 år i historiefaget fik han lejlighed til at undervise mere alsidigt end i Samfundsfag i sine egentlige forskningsemner: Mellemlærdens, Besættelsestidens og Efterkrigstidens danske og delvis nordiske historie. Men også i historisk metode, hvor han var med til at udarbejde nogle glimrende eksamensopgaver, som i højere grad end tidligere bragte det 20. århundredes danske historie ind i undervisningen, med Tamil-sagen som den mest aktuelle.

Han blev en søgt specialevejleder. De studerende måtte finde sig i hans skarpe form og meget kontante kritik, hver gang han fandt noget dunkelt tænkt, uklart udtrykt eller utilstrækkeligt metodisk gennemar-

bejdet. Og til gengæld fik de en meget omhyggelig læser, der kunne fylde et specialeudkast, en artikel eller et bogmanuskript med utallige markeringer af fejl og forslag til forbedringer. Han fik glæde af disse egenskaber, da han var dansk redaktør af *Scandinavian Journal of History* 1992-2000, som redaktør eller medredaktør af 6 bøger og som rådgiver for *Historisk Tidsskrift*. Desuden som anmelder, især i 1980'erne og 1990'erne, med bl.a. 28 anmeldelser i *Historisk Tidsskrift*. Men også uden at det var på embeds vegne, når han beredvilligt påtog sig at læse og kommentere kollegers arbejder.

I disse travle år i 1980'erne vendte han sig fra den specialiserede videnskabelige produktion til de bredere fremstillinger. Det begyndte med *Norden under 2. Verdenskrig* fra 1979 i et samarbejde med to svenskere, en nordmand og en finne. Denne linie fulgtes op af *Scandinavia during the Second World War* fra 1983 – ikke det samme værk på engelsk, men en nyskrevet fælles fremstilling, som gav god anledning til at bestemme forskelle og ligheder mellem de nordiske lande og præsentere dem for et internationalt publikum. Det havde ikke været gjort før.

Næste skridt blev hans kortfattede og præcise bidrag til bind 7 af *Gyldendals Danmarkshistorie* fra 1988, hvor han skrev godt halvdelen af bogen og tog sig af 1930'erne, Besættelsestiden og hele periodens hverdagshistorie. Det sidste var et nyt emne, han føjede til sin politiske og ideologiske historieskrivning. Og han styrkede denne side yderligere og med stort talent i den periode, han selv havde huskede så godt fra 1950'erne og 1960'erne, da han sluttede af med bind 14 af *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie* fra 1991, hvor han gav en glimrende beskrivelse af perioden under den præcise overskrift »Landet blev by« og med mange velvalgte karakteristikker, som uanset sin bredere målgruppe let kunne konkurrere med den tilsvarende beskrivelse af bind 8 af *Gyldendals for universitetsundervisningen beregnede Danmarkshistorie*.

Hans arv fra det grundtvigske miljø og hans kirkelige interesse – han var i en periode formand for menighedsrådet i sit hjemsgn, og skiftede senere til menigheden i Vartov – gav sig udslag i redaktionen af bogen *Efter Grundtvig. Hans betydning i dag* fra 1983 og udgivelsen af brevvekslingen 1940-43 mellem K.E. Løgstrup og Hal Koch *Kære Hal – kære Koste* i 1992. Den blev i øvrigt dramatiseret og sendt i TV, lige som han bidrog til omkring 25 radioudsendelser og flere TV-udsendelser i tidens løb, fortrinsvis om Besættelsestiden.

Inden for samme område lå hans bidrag til *Dansk identitetshistorie* med et stort afsnit om *Folkelighed og frihed. Grundtvigianernes reaktion på modernisering, krise og nazisme* og det mindre »*Danskeren 1972. Billeder og budskab* fra 1992. Og dertil føjede sig hans artikler *Demokratiet i defensiven*

(1990), *Die Ideologien in den dreissiger Jahren und die nationale Erweckung während der Okkupation Dänemarks* (1993) og *Demokratidebatten efter befrielsen* (1996).

Hans sidste arbejder om Besættelsestiden – ud over bidrag til leksika – var hans artikel i festskriftet til ham selv og Hans Kirchhoff, da de begge fyldte 65 i 1998 – dog uden at han vidste, hvor artiklen skulle publiceres. Her samlede han resultater fra nogle af sine ældre og nyere studier med særligt henblik på vurderingen af 1930'erne som en politisk og ideologisk konfliktfyldt og flerdimensional tid, som fortsatte de første år af Besættelsen, hvorefter den overvældende enighed om demokratiet kom frem. På dette område var Besættelsen ikke en parentes, som det ofte blev hævdet, men en periode hvor et brud fandt sted.

Henrik Nissens sidste store forskningsindsats blev hans medvirken som den ene af to historikere i den kommission, der skulle udrede Politets Efterretningstjenestes virksomhed. Arbejdet begyndte i 2000, men han måtte slippe det, da han pludselig blev ramt af alvorlig sygdom i foråret 2005. Han redegjorde for arbejdet – så vidt fortroligheden tillod – ved flere lejligheder, og det optog ham tilsyneladende ganske meget, selv om det forekom utaknemligt. Det må have været vanskeligt at skabe en samlet og nogenlunde sikker forestilling om efterretningstjenestens arbejdsmetoder og forhold til den politiske ledelse, for slet ikke at tale om at vurdere dens succes- og fiaskorate, hvilket ville høre med, hvis der var tale om en bredere fremstilling. Og det må have stillet betydelige krav at undgå at drukne i materialemængderne – og været svært at holde sig vågen under kommissionens langtrukne afhøringer af vidner med begrænset hukommelse. Men resultaterne afventes med spænding.

Henrik Nissen var meget underholdende at være sammen med, et vittigt hoved, skarp og hurtig i replikken, altid parat med historier. En kollega sagde efter at have delt frokostbord med ham i en årrække, at bortset fra sin egen familie var der ikke nogen familie, han kendte så godt som Henrik Nissens. Han havde en uskrømtet fortælleglæde, der stod i mærkelig kontrast til hans strenge metodiske krav, som på erslevsk vis normalt ville føre til en stadig reduktion i eller forkastelse af fortællingerne.

I det ydre havde Henrik Nissen en skarptskåren profil, og han kunne virke streng i sine krav og hård i sine bedømmelser. Men heldigvis kunne han også let bryde sammen i et bredt grin. Og trods hans selvsikkerhed kunne der være noget undseligt over ham, en personlig beskedenhed, som gjorde det svært for ham at modtage ros. Han var et meget socialt menneske, hjælpsom over for både kolleger og studerende, og

han blev god til at holde sammen på sin arbejdsplads. Han havde en charme, der ofte lettede kontakten, og han havde en karisma, som gjorde det nemmere at lede.

I sit korteste bidrag i *Historisk Tidsskrift* (1991) skrev han i en replik til Kai Aalbæk-Nielsen i en diskussion om historiefagets karakter: »Kai Aalbæk-Nielsen benægter eksistensen af en flod, fordi han ganske rigtigt må konstatere, at det hele tiden er nyt vand, der strømmer forbi ham. Hans metaphor [for et lands udvikling] med stafetløbet gør det rimeligt for historikeren, der er placeret ved målsnoeren, at spørge: hvordan kom stafetten hertil?«

Henrik Nissen var betænkelig ved det fortænkte, kritisk over for relativisme, skarp i sine krav til præcision og dokumentation. Heldigvis førte disse kritiske egenskaber ikke til, at han blot kritiserede sine kolleger endsige led af skriveblokering. For han forenede dem med en evne til at sammenfatte og karakterisere et historisk fænomen fra en forhandling eller en krise til et længere og bredere forløb. Han kunne analysere vandet uden at overse floden. Som lærer kunne han selv give stafetten videre til sine elever. Det gjorde ham til en betydelig samtidshistoriker.

Carsten Due-Nielsen